

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В МІЖНАРОДНІЙ ОСВІТІ

В статті розглянуто сучасні тенденції та особливості процесу інтернаціоналізації університетської діяльності. Досліджено міграційні процеси та співробітництво в міжнародній освіті, яке стає важливою функцією сучасних університетів, яка пов'язана не тільки з академічною діяльністю, а й з потужними фінансовими потоками. Характерною ознакою цього процесу виступає поширення популярності рейтингів університетів, які перетворюються на інструменти конкурентної боротьби.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: університетська діяльність, інтелектуальне підприємництво, міграція наукових кадрів, інтернаціоналізація освіти, інформаційно-комунікативні технології, транскордонна освіта .

Перші університети виникли в XII—XIII століттях в Італії, Франції, Іспанії та Англії у вигляді корпорацій, організованих на принципах повного самоуправління. В середні віки вони набули форми вищих навчальних закладів, поділених на факультети. Роль університетів на цьому етапі полягала у формуванні світської та релігійної еліти для завдань державного управління. Під впливом ідей Просвітництва була запропонована Вільгельмом фон Гумбольдтом нова модель університету як інституту, що поєднує завдання фундаментальної наукової та практичної підготовки.

В умовах сучасної глобалізації, яку часто називають вищою стадією інтернаціоналізації, відбуваються кардинальні зміни ролі та функцій університетів як провідних суб'єктів освітньої та наукової діяльності. Колосального значення набувають такі традиційні функції, як навчання та наукові дослідження, оскільки саме

від здатності засвоювати, поширювати, розвивати та впроваджувати знання в реальну економіку залежить успіх. Причому успіх як окремих працівників, так і підприємств, великих фірм, регіонів, країн у цілому. За таких умов освіта набуває все більш масового характеру, зростає постійна потреба в нових наукових розробках, що відповідно розширює масштаби університетської діяльності.

Поруч з традиційними функціями навчання та дослідництва університетам приходится здійснювати і підприємницьку діяльність та вживати заходів щодо комерціалізації отриманих нових ідей та розробок. З'являється навіть новий термін — «інтелектуальне підприємництво», тобто діяльність по формуванню конкурентних переваг у суспільстві знань.

Зростання ролі університетів впливає і на зміни у формах організації їх діяльності. В результаті розширення функцій університетів суттєво урізноманітнюється система відносин університетів із зовнішнім середовищем. Вища освіта сучасного рівня потребує потужної фінансової бази, що зумовлює урізноманітнення, диверсифікацію ресурсів її фінансування: державних, приватних, коштів підприємств, змішаних ресурсів, доходів від підприємницької та інноваційної діяльності. З'являються нові потужні суб'єкти освітньо-наукової діяльності — великі корпорації, які створюють власні навчальні центри, не задовольняючись тільки традиційними закладами формальної вищої освіти. Ці центри часто називають корпоративними університетами і вони вже гостро конкурують з традиційними університетами та також дуже масштабно представлені на міжнародному ринку.

Всього зараз у світі нараховується близько 2000 корпоративних університетів. Найпотужнішими серед них є «Моторола», «Тойота», «Макдональдс», «Дженерал електрик», «Роллс Ройс», «БМВ», «Ай Бі Ем», «Сони», «Даймлер-Бенц». Ці навчальні заклади успішно конкурують з державними університетами, оскільки мають конкурентні переваги в більшій адаптованості навчального процесу до потреб виробничої практики. Як правило, корпоративні університети дуже широко представлені в міжнародному масштабі. Наприклад, в університеті компанії «Моторола» створені філії у 49 країнах світу, в яких працює більше 1000 штатних викладачів, що ведуть заняття на 24 мовах. При цьому лише у 10 % всіх штатних викладачів є досвід роботи в традиційних університетах.

Первісно міжнародне співробітництво університетів мало переважно просвітницький характер, було засновано на проведенні

спільних конференцій, симпозіумів, обміні викладачами і науковцями, студентами тощо. Водночас, стрімка інтернаціоналізація господарських зв'язків в останнє століття мала наслідком зростання міграційних потоків у світі. Це, в свою чергу, загострило такі міжнародні проблеми в освіті і науці, як інтернаціоналізація фінансових потоків у цій сфері, необхідність визнання дипломів і кваліфікацій, поява і поширення міжнародних форм організації освітньої та наукової діяльності.

Інтернаціоналізація господарського життя неминуче активізує і діяльність університетів, пов'язану з виходом на міжнародні ринки та участю в міжнародному русі капіталу. Інтернаціоналізація освіти знаходить прояв перш за все у зростанні чисельності іноземних студентів в окремих країнах та у світі в цілому.

Освітні послуги у сфері вищої освіти набувають ваги та неабиякої економічної цінності в сучасному світі. У 2002 році світовий ринок вищої освіти складав більше 3 % ринку послуг у цілому. Вже виявилися країни-лідери по експорту освітніх послуг, в яких доходи від експорту цих послуг стають провідною статтею експорту.

Таблиця 1

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

	2000	2004	Індекс зростання (2000 = 100)
Іноземні студенти, всього	1 875 567	2 651 144	141
Іноземні студенти в країнах ОЕСР	1 604 123	2 257 752	141

* Education at glance. OECD, 2006.

Як можна побачити з табл. 1, у 2004 році всього у світі навчалося за кордоном близько 2,7 млн студентів, більше 85 % з яких — у країнах ОЕСР. Лідерами по залученню іноземних студентів та відповідно — експорту освітніх послуг, виступають: США — 590 тис. (21,6 % світового ринку), Велика Британія — 318 тис. (11,7 %), Німеччина — 259,8 тис. (9,5 %), Франція — 236,5 тис. (8,7 %) [1].

Зростання чисельності іноземних студентів є проявом загальної тенденції зростання масштабів охоплення населення вищою освітою. Так, у 2005 році в світі навчалося 137,8 млн студентів, причому за останні 6 років їх чисельність зросла майже на 45 млн.

Серед лідерів такі країни, як Китай (23,4 млн), США (17,3 млн), Індія (11,8 млн), Росія (9,0 млн) та ін. [2].

Отримання доходу від експорту освітніх послуг (а саме таким і є залучення іноземних студентів) стає ваговою статтею бюджетів країн. Наприклад, у 2000 році доходи США від навчання іноземних громадян склали 10,29 млрд дол., що перевищує обсяги державного фінансування систем вищої освіти усіх разом країн Латинської Америки [2, с. 93]. Внесок освіти у ВВП Великої Британії оцінюється в 40 млрд ф. ст., і з огляду на це підтримка її в якості експортної галузі вважається стратегічним завданням [3]. Це добре розуміють і нові індустріальні країни, які почали активно розвивати свою присутність на світовому ринку освітніх послуг.

Таблиця 2

**ЧИСЕЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ
У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВІТУ
ТА ЧАСТКА СВІТОВОГО РИНКУ (%)**

	Чисельність іноземних студентів, тис. осіб, 2004 р.	Частка світового ринку, 2000 р.	Частка світового ринку, 2004 р.
Австралія	167	6,3	6,4
Австрія	33,7	1,6	1,3
Бельгія	44,3	2,1	1,7
Канада	133	6,1	5,0
Франція	237,6	7,3	9
Німеччина	260,3	10,0	9,8
Італія	40,6	1,3	1,5
Японія	117,9	3,6	4,4
Іспанія	41,7	1,4	1,6
Швеція	36,5	1,4	1,4
Швейцарія	35,7	1,4	1,3
Велика Британія	300	11,9	11,3
США	572,5	25,3	21,6
Всього в країнах ОЕСР	2 257,8	85,5	85,2
Країни — не члени ОЕСР	393,4	14,5	14,8
у тому числі:			
Бразилія	1,3		
Чилі	5,2		
Індія	7,7		
Малайзія	30,4		
Росія	75,6		
Півд. Африка	50,0		

* Education at glance. OECD, 2006.

Залучення іноземних студентів на територію своєї країни — це вагоме джерело доходів, яке дуже динамічно зростає сучасному глобальному середовищі. Разом з тим, не задовольняючись вже такими традиційними формами співробітництва, пов'язаними з обміном студентами і викладачами, університети починають проводити більш активну політику виходу на ринки інших країн.

На межі двох століть з'явилося та динамічно розвивається таке явище в міжнародному середовищі, як транскордонна освіта, тобто вихід університетів на ринки інших країн. Цей вихід може здійснюватися або через створення представництв свого університету в іншій країні, або через надання іноземному провайдеру (національному навчальному закладу) виключних прав на здійснення власної освітньої програми за кордоном. Транскордонна освіта (transborder education) виступає конкретно вже формою інвестиційної діяльності університетів, оскільки безпосередньо пов'язана із здійсненням іноземних інвестицій. За визначенням, до транскордонної освіти відносяться такі види освітньої діяльності, коли студенти отримують освіту не в країні походження вищого навчального закладу, який надає диплом.

Основними передумовами появи та зростання транскордонної освіти в усіх її формах стало поширення інформаційно-комунікаційних технологій в умовах зростаючої глобалізації економічного і соціального розвитку країн світу. Транскордонну освіту за своїм змістом можна вважати іноземними інвестиціями, і вони також аналогічно поділяються на контрактні форми та на власне інвестиційні форми. До перших, контрактних форм відноситься так званий франчайзинг освітніх програм — надання іноземному провайдеру виключних прав на здійснення власної освітньої програми за кордоном.

Досить часто така діяльність здійснюється спільними зусиллями університетів. Так, наприклад, Пекінський університет розробив спільний проект з Каліфорнійським університетом, відкрив у своєму кампусі Стенфордське відділення, заснував спільний навчальний центр Пекін — Васеда (Васеда — один з провідних університетів Японії), організував Лондонську літню школу, реалізує програми обміну студентами з Йєлем, московськими і паризькими університетами. З метою врегулювання цих процесів у 2003 році в Китаї вийшло багато постанов по регламентації діяльності університетів, яка спільно фінансується китайською та іноземною сторонами: таким закладам заборонено займатися підприємницькою діяльністю, вони мають бути некомерційними і

знаходиться під загальним керівництвом Міністерства освіти [4, с. 42—43].

Справжні інвестиції здійснюються через створення представництв чи філій університетів за кордоном. І хоча частка таких інвестицій у загальному обсязі транскордонної освіти є не такою високою (близько 25 %), все ж таки її зростання є відчутною тенденцією сучасного розвитку міжнародної діяльності університетів. Транскордонна освіта в свою чергу змінює освітнє середовище, оскільки з нею пов'язана загроза зниження якості освіти. Прихід навчальних закладів на ринки інших країн досить часто зовсім не контрольований, не завжди супроводжується гарантуванням якості навчання. Не завжди відома репутація тих освітніх установ, що приходять на нові ринки. Крім того, вони можуть вести агресивну політику щодо національних навчальних закладів, використовувати методи недобросовісної конкуренції, обминати певні національні вимоги щодо вступу і рівня підготовки абітурієнтів, освітніх стандартів, тривалості та змісту навчання тощо. Поширення транскордонної освіти в свою чергу загострює проблему міжнародної відповідності дипломів і кваліфікацій, що потребує домовленостей між країнами відносно порівнюваності та співставності дипломів, прозорості процесу присудження ступенів, гарантування якості освіти в міжнародному середовищі.

Вихід університетів на міжнародний рівень та зміцнення їх як самостійних суб'єктів неминуче загострює і міжнародну конкуренцію між ними. Ця конкуренція знаходить прояв у боротьбі за студентів у міжнародному масштабі. Обов'язковою частиною цієї боротьби стає формування і підтримка власного іміджу в міжнародному середовищі, презентація конкурентних переваг власного навчального закладу. Зміна зовнішнього середовища функціонування університетів в умовах інформаційного суспільства викликає необхідність і нових переваг поруч з такими традиційними, як якість навчання, якість кадрового складу, дослідницькі програми. За сучасних умов університети заявляють про свої можливості міжнародного співробітництва, здобутки у спільних наукових проектах, залученні іноземних студентів тощо.

Характерною ознакою цього процесу виступає поширення і популярність рейтингів університетів, які формуються і визначаються на національному, регіональному та світовому рівнях. Поява глобальних рейтингів — це ознака ХХІ століття. Характерно, що коли в Китаї була поставлена амбітна мета вивести провідні університети в світові лідери, то одним з перших кроків стало

впровадження рейтингу Шанхайським університетом, який зараз визнається одним з популярніших у світі.

При складанні глобальних рейтингів одним з важливих показників виступає міжнародна діяльність університетів у різних її аспектах. По-перше, це абсолютні та відносні показники чисельності іноземних студентів. Наприклад, у Гарвардському університеті навчається 19 % іноземних студентів, у Стенфорді — 21 %, у Колумбійському — 23 %, у Кембріджі — 18 %. [5, с. 11—12]. Залучення іноземних студентів розглядається не тільки як важливе джерело додаткових фінансових коштів, це — шлях створення відкритого інтелектуального співтовариства, в якому створюються умови для інтелектуальної, творчої, інноваційної та міжкультурної співпраці.

По-друге, одним з вагомих індикаторів міжнародних рейтингів стає і формування інтернаціонального кадрового складу університетів. Введення у штат провідних фахівців, професорів з-за кордону є престижним у більшості університетів світу, оскільки це вважається дієвим чинником формування творчого середовища у вищому навчальному закладі, створення атмосфери пошуку, обміну знаннями, у тому числі і міждисциплінарними. У Гарварді частка іноземців у викладацькому складі складає приблизно 30 %, в Оксфорді та Кембріджі — 36 % та 33 % відповідно [5, с. 12].

По-третє, не тільки в глобальних рейтингах, а й взагалі в науковому середовищі одним з ключевих параметрів рівня університету вважається кількість публікацій його професорів у міжнародних виданнях. Наукові публікації в закордонних журналах стають одним з найважливіших засобів формування репутації та підвищення рейтингу навчального закладу. Вони засвідчують вміння її професорів володіти англійською мовою та презентувати свої ідеї, досягнення і розробки світовій спільноті. Публікації в іноземних виданнях розширюють можливості для подальшого творчого пошуку, для цитувань і посилання на їх авторів у наступних наукових роботах. Один з основних індикаторів результативності наукової діяльності — це науковий індекс цитувань (Science Citation Index), який враховує кількість посилань на автора в інших виданнях.

Досягнення високих щаблів у глобальних рейтингах стає засобом конкурентної боротьби університетів у міжнародному освітньому просторі. Тому зусилля урядів провідних країн світу спрямовані зараз на формування і підтримку університетів світо-

вого рівня, що забезпечується багатьма складовими, серед яких міжнародні аспекти займають найвагоміше місце.

Висновки. Освітні послуги у сфері вищої освіти набувають ваги та неабиякої економічної цінності в сучасному світі. Вже виявилися країни-лідери по експорту освітніх послуг, у яких доходи від експорту цих послуг стають провідною статтею експорту. Динамічно розвивається в міжнародному середовищі транскордонна освіта. Вихід університетів на міжнародний рівень та зміцнення їх як самостійних суб'єктів неминуче загострює і міжнародну конкуренцію між ними. Ця конкуренція знаходить прояв у боротьбі за студентів у міжнародному масштабі. Обов'язковою частиною цієї боротьби стає формування і підтримка власного іміджу в міжнародному середовищі, презентація конкурентних переваг власного навчального закладу. Характерною ознакою цього процесу виступає поширення і популярність рейтингів університетів, що перетворює їх на інструменти конкурентної боротьби в міжнародному середовищі. При складанні глобальних рейтингів одним з важливих показників виступає міжнародна діяльність університетів у різних її аспектах: абсолютні та відносні показники чисельності іноземних студентів, формування інтернаціонального кадрового складу університетів, кількість публікацій його професорів у міжнародних виданнях.

Література

1. Education at a Glance: OECD Indicators — 2007 Edition [Електронний ресурс]. — Paris : OECD Publications, 2007. — Режим допусу: 0. org./document.
2. Образование для всех. — Париж: ЮНЕСКО, 2008. — 492 с.
3. Д. Палфрейман. Как сохранить мировой класс Оксфордского университета? // Экономика образования. — 2008. — № 5(48). — С. 104—106.
4. Ма Ваньхуа. Глобализация и смена парадигмы в высшем образовании. Опыт Китая (пер. с англ. И. Фридмана) // Вопросы образования. — 2008. — № 2. — С. 33—51.
5. Д. Салми, И. Д. Фрумин. Российские вузы в конкуренции университетов мирового класса // Вопросы образования. — 2007. — № 3. — С. 5—45.